

İLHANLI DÖNEMİ'NDE ÖNEMLİ BİR TIP MERKEZİ: DÂRU'Ş-ŞİFÂ-Yİ REB'İ REŞİDÎ

Özkan DAYI*

Öz

XIII. yüzyıl İlhanlı ilim dünyasında önemli bir yere sahip olan Vezir Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, sadece siyasi bir şahsiyet olarak değil, aynı zamanda çok yönlü bir tabip ve âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Câmîu't-Tevârîh adlı eseri ile tanınan Vezir Reşîduddîn Fazlullah, idari teşkilat, ticari hayat, tarım, sanat, tıp ve imar faaliyetleri gibi birçok alanda Orta Çağ şartları düşünüldüğünde büyük reformlara imza atmış bir tarihi karakterdir. Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî'nin Gâzân Mahmûd Han'dan destek alarak her alanda başlattığı kapsamlı yenilik hareketleri Moğol istilası sonrasında oldukça tahrip olan Yakındoğu coğrafyasında ilmî ve kültürel alanda bir yükseliş döneminin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu yenilikçi çalışmalar sonucunda Vezir Reşîduddîn'in modern ve örnek bir şehir modeli olarak tasarladığı Tebriz'in kuzeyindeki Reb'i Reşîdî yerleşkesi her birimi ile aslında Reşîduddîn Fazlullah'ın tefekküründeki İslâm medeniyeti anlayışını yansıtmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda, Reb'i Reşîdî yerleşkesi içerisinde yer alan Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'yi hem bir hastane hem de bir tıp eğitim merkezi olarak tüm yönleri ile ele almayı hedeflemekteyiz. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî özelinde İlhanlı Devleti'nin tıp ilmine bakış açısını ve İlhanlı Devleti bünyesinde yer alan hastaneleri inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler

Reşîduddîn Fazlullah, İlhanlı Devleti, Hastaneler, Tıp Eğitimi

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Bayburt/Türkiye.
ozkandayi@bayburt.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-8192-3445
Makalenin Gönderilme Tarihi: 03.02.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 11.03.2021
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 24.03.2021
Makalenin Türü: Araştırma

AN IMPORTANT MEDICAL CENTER IN THE ILKHANID PERIOD: DÂRU'Ş-ŞİFÂ-YI REB'İ REŞİDÎ

Abstract

Reşiduddin Fazlullah Hemedani the Vizier, who had an important place in the Ilkhanid science world in 13th century, appears to be not only as a political figure but also as a versatile doctor and scholar. Reşiduddin Fazlullah Hemedani, the Vizier who is known for his work called Câmiu't-Tevârîh, is a historical character who has made great reforms in many areas such as administrative organization, commercial life, agriculture, art, medicine and zoning activities considering the conditions in Middle Ages. The extensive innovation movements that Reşiduddin Fazlullah Hemedani initiated in every field with the support of Gâzân Mahmûd Khan caused a period of rise in science and culture in the Near East geography, which was severely damaged after the Mongol invasion. In this context, we aim to consider Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî (The Reb'î Reşîdî Hospital) which is located within the Reb'î Reşîdî campus, as both a hospital and a medical education center in our study. On the basis of Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî, we will examine the Ilhanid state's point of view on medical science and the hospitals within the Ilhanid state.

Keywords

Reşiduddin Fazlullah, Ilkhanid State, Hospitals, Medical Education

GİRİŞ

İslam medeniyeti içerisinde önemli bir yere sahip olan Dâru'ş-Şifâlar, vakıf emvalinden gelirlerini karşılayan sosyal tesisler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzyıllarca hem tıp ilminin gelişmesine hem de insanlığın şifa bulmasına sebep olan bu vakıf kurumları İlhanlı yönetiminde de İslam toplumunun bir parça olarak hizmet vermekte idiler. İlhanlı hükümdarı Gâzân Mahmûd Han'ın¹ ünlü bilge veziri Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, vezarette bulunduğu dönemde Tebriz şehri yakınlarında Reb'î Reşîdî adı verilen bir ilim merkezi ya da bir akademi inşa etmiş ve bu yapı bünyesinde Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî adı ile bilinen ve çağının önemli hastanelerinden birini inşa ettirmiştir. Aynı zamanda Reb'î Reşîdî külliyesi içerisinde dâru'l-eytâm, mescid, medreseler, kütüphane, hamam ve konukevi de mevcut idi. Reb'î Reşîdî külliyesinde yer alan bu hayır kurumları Irak, Horasan, Gürcistan, Anadolu ve İlhanlı ülkesinin farklı yerlerinde bulunan ve Hâce Reşîduddîn Fazlullah'a ait olan mülklerden ihtiyaçlarını karşılamakta idi (Özgüdenli, 2003, 103-126).

Bu makalenin konusu Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî² tarafından bir vakıf kurumu olarak inşa edilen Reb'î Reşîdî ilim merkezi içerisinde yer alan Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin sağlık ve eğitim faaliyetleridir. Ayrıca çalışmamızda Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî özelinde İlhanlı ülkesindeki diğer hastaneleri, tıp eğitimini ve tıp konusunda isim yapmış olan ünlü tabipleri aktarmaya çalışacağız. Bu dönemin önemli tıp bilginlerinden olduğunu eseri vasıtası ile anladığımız Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, İlhanlı vezaretine gelmesine rağmen tıp ilmi ile yakından ilgilenmiş, Gâzân Mahmûd Han ve Olcaytû Muhammed Han³ dönemlerinde birçok bimâristânı yani hastaneyi İlhanlı ülkesi içerisinde hizmete sunmuştur.

Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, XIII. ve XIV. yüzyılın önemli bilgin, devlet adamı ve tabiplerinden olup tıp, felsefe ve edebiyat ilimleri tahsil etmiştir. İlhanlı devleti içerisinde Abaka'nın tabibi olarak görev yapan Hâce Reşîduddîn Fazlullah, Gâzân Mahmûd Han zamanında vezarete gelmiştir. Gâzân Mahmûd Han, Hâce Reşîduddîn Fazlullah'ı önemli reform işleri ile görevlendirmiş, yirmi yıl kadar süren vezaretinde İlhanlı tarihi için önemli ıslahat işlerini gerçekleştirmiştir (İbrâhîmî, 1396 hş.: 80). İlhanlı tarihindeki önemli işlerinin yanı sıra Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, kendini vakıfnâmesinde Fazlullah İbn-i Ebû'l-Hayr Alî el-Müşteher Bî'l-Reşîd el-Tabîb unvanı ile kendini bir tabip olarak tanıtmaktadır (Hemedânî, 1356 hş.: 35).

¹ İlhanlı hükümdar Gâzân Mahmûd Han hakkında bilgi için bkz., (Reşîduddîn, 1374 hş.:917).

² Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî hakkında bkz., (Kirmânî, 1359 hş.: 112-117; Hândmîr, 1317 hş.: 312-321; Ukayfî, 1337 hş.: 284-322).

³ İlhanlı hükümdarı Olcaytû hakkında bkz., (Şîrâzî, 1346 hş.: 276).

Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, İlhan Argun'un emri ile Hindistan'a seyahat etmiş, Reşîduddîn Fazlullah, bu seferi kendisi için bir fırsata çevirmiş, burada ilaç yapımı ve farklı hastalıkların tedavisi konusunda kendisini oldukça geliştirmiştir. Beraberinde İran'da bulunmayan birkaç ilaç terki-bini de İlhanlı ülkesine getirmiştir (Hemedânî, 1358 hş.: 161; Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 182-183). Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, Çinli bir âlim olan Wang-Şu-Hu tarafından yazılan ve daha sonra Tansûknâme-i İlhânî der Funûn-i Ulûm-i Hitâî adıyla Farsça'ya tercüme edilen bir kitaba önsöz yazmıştır. Bu kitap, Çin tıbbına dair bilgiler içermektedir (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 183; Özgüdenli, 2008: XXXV, 19-21).

Daha çok siyasetçi ve Câmî'ü't-Tevârîh'in yazarı olarak tanınan ve bu bağlamda üzerine oldukça araştırma yapılan Hâce Reşîduddîn Fazlullah'ın kurduğu Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî hakkında çalışmamızda şu sorulara cevap vermeye çalışacağız;

1. Hâce Reşîduddîn Fazlullah'ın İlhanlı ülkesindeki ihya çalışmalarının tıp ilmi üzerindeki etkileri nelerdir?
2. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin işleyişi, kadrosu, tıp eğitimi ve tıp ilminde yeri nedir?
3. Bir tabip ve hayırsever olarak Hâce Reşîduddîn Fazlullah'ın Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'ye bakış açısı nasıldır?
4. Reşîduddîn Fazlullah'ın katlinden sonra Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin akibeti ne olmuştur?

Çalışmamızın temelini oluşturan bu soruları cevaplamadan önce İslam medeniyeti içerisinde yer alan tıp merkezlerine kısaca değindikten sonra, Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî hakkında önemli bilgiler veren Vakıfnâme-yi Reb'î Reşîdî ve Mekâtibât-i Reşîdî adlı eserlerde verilen bilgiler doğrultusunda Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin İlhanlı ülkesindeki önemini aktarmaya çalışacağız.

I. İLHANLI DÖNEMİ ÖNCESİNDE İSLAM DÜNYASINDA TIP MERKEZLERİNE GENEL BAKIŞ

İslam dünyası içerisinde bilinen ilk tıp merkezi 869 tarihinde Şâpûr b. Sehl tarafından inşa edilen Cünd-i Şâpûr olarak karşımıza çıkmaktadır (Âbâdî, 1397 hş.: 88-90). Abbâsî halifesi Mansûr zamanında Dâr'ul-Meccânîn adıyla bilinen sağlık merkezlerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bermekîlerin⁴ vezareti zamanında ise Bağdad'da İbn-i Dehen Hindî'nin başkanlığında bir hastanenin kurulduğu bilinmektedir (Âbâdî, 1397 hş.: 105). Halife Mütevekkil döneminde Mısır ve Bağdad-Vasıt şehirleri arasında bulunan

⁴ Bermekîler hakkında bkz. (Kânpurî, 1348 hş.).

Numaniye şehrinde hastaneler mevcut idi. Ayrıca Tolunoğulları zamanında Mısır'da büyük bir hastane de mevcuttu. Yine Buveyhilerden Adûddeve, Bağdad'ın batısında 982 tarihinde büyük bir hastane açmıştı (Elgood, 1934: 232). XI. ve XII. yüzyıllarda İslam coğrafyasının birçok yerinde hastaneler mevcut idi. Mustansiriyye hastanesi ve Anadolu'da Türkiye Selçuklularının kurduğu hastaneler dönemin önemli tıp merkezleri arasında idiler (Sâkkâr-Bozkurt, 2006: XXXII, 121-123; Ünver, 1940). Şîrâz'da ise bu dönemde iki hastane bulunuyordu. Bu hastanelerden biri Ebû Bekr Sa'd b. Zengî'nin veziri Fahreddîn Ebû Bekr tarafından kurulmuş idi, yine Şîrâz'da bulunan, Kutbeddîn Şîrâzî'nin de tabiplik yaptığı Muzafferî hastanesi Hâce Şemseddîn Muhammed Cüveynî tarafından inşa ettirilmişti (Gülşenî-Gaffârî-Furûzânî, 1391 hş.: 3, 343-344). Dönemin önemli hastanelerinden biri olan Mansûrî hastanesi, Kahire'de Memluk sultanı Mansûr Kalâvûn'un emri ile 1284 tarihinde kurulmuştu (Yiğit, 2001: XXIV, 227-228).

II. REB'İ REŞİDÎ

Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî hakkında detaylı bilgi vermeden önce Reb'î Reşîdî yerleşkesi hakkında kısaca bilgi vermemiz faydalı olacaktır. Hamdullah Müsetevfî-yi Kazvînî eserinde Tebriz'in kuzeyinde Velîbân-i Kûh denilen mevkiide Reb'î Reşîdî adıyla anılan bir küçük şehir yerleşkesinin olduğundan bahseder (Müstevfî, 1336 hş.: 87).

Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî tarafından inşa ettirilen ve çalışmamızın konusunu teşkil eden Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin de içerisinde bulunduğu Reb'î Reşîdî yerleşkesinde yirmi dört kervansaray, bin beş yüz dükkân, otuz bin ev, hamam, bir bağ ve eğitim kurumları bulunmakta idi. Bu eğitim kurumları içerisinde kütüphane, medreseler, mescidler, dâru'l-eytâm, konukevi, sanat atölyesi ve dâru's-şifâ mevcuttu ve bütün bu hayır ve eğitim kurumlarının hepsi Hâce Reşîduddîn Fazlullah'ın ülke genelinde farklı yerlerde yer alan mülklerinden finanse edilmekte idi (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 183). Devletşâh Semerkandî'nin ifadesine göre; bu büyüklükte bir imaretin henüz mevcut olmadığı ve bu imaretin yıkılması durumunda bir daha bu ihtişamla inşa edilemeyeceğini ifade etmiştir (Devletşâh, 1318 h.: 271).

III. DÂRU'S-ŞİFÂ-Yİ REB'İ REŞİDÎ:

Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî tarafından inşa edilen Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî, sağlıksız ve zayıf bir beden ile ilim tahsilinin mümkün olmayacağı anlayışı ile hareket etmekte idi. Aslında bu anlayış İlhanlı devlet adamlarının sağlığa ne kadar önem verdiklerini bize gösteren en güzel örnektir. Bu anlayış ile İlhanlı devlet adamları İlhanlı ülkesinin birçok yerinde önemli tıp merkezleri kurmuşlar ve Reşîduddîn Fazlullah da çağının araştırma ve

eğitim hastanesi olan çok yönlü bir vakıf eserini yani Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'yi inşa etmiştir.

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî bünyesinde, idarî yönetim kadrosu, hastane- nin malî işlerine bakan birim, çalışanların istihdam edildiği bir bölüm, poliklinik ve sağlık hizmeti veren alanlar, eğitim ve öğretim veren birim, sağlık alanları, eczane bölümü ve ayrı vazifeler ile çeşitli alanlarda çalışanların bulunduğu büyük bir teşkilatlanma idi.

İslam mimarisi içerisinde yer alan hastanelerin daha çok şehirlerin hava ve su bakımından temiz bölgelerinde kirlilikten uzak mekânlarda inşa edildiği bilinmektedir. Fakat hastanelerin kuruldukları bu temiz ve şehrin biraz dışında yer alan mekânlar daha sonra yerleşkeler tarafından doldurulmakta idi. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin karşısında bir hângâh bulunmakta olup eczane ve hângâh bir koridor üzerinde yer almaktaydı. Geceleri eczane ve hângâhı korumak üzere bir meşale taşıyan görevli ve bir de koruma görevlisi bu bölgeden sorumlu idiler. Göz doktorunun hücresi hângâh sokağı içerisinde bulunmakta idi. Dâru'l-Mürteyn olarak adlandırılan hastanenin eğitim bölümü yine bu civarda bulunuyordu. Reb'i Reşîdî'nin mütevellisinin ofisi müşrif sokağında yer alıyordu. Dâru'ş-şifâ, tıp eğitimi merkezi olan Dâru'l-Mürteyn ve eczane ravza sokağında, mütevelli ve müşrif ofisleri ile komşu ve hângâhın karşısında bulunuyordu. Dâru'ş-şifâ'ya hasatlar ravza sokağına girmeden başka bir giriş üzerinden dâhil olmakta idiler (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 184).

Hastane içerisinde var olan Revâk-i Bimârân adı ile anılan yerde hastalar için ilaç ve yemek dağıtımı yapılmakta, tıp dersleri işlenmekte ve bazı hastane çalışanları bu alanda ikamet etmekteydiler. Vakıfnâme-i Reşîdî'de Dâru'ş-şifâ'nın planına yer verilmemesine rağmen hastane içerisinde yer alan sağ koridorda tabipler için ikamet yerlerinin olduğu bilgisi aktarılmaktadır. Bu bilgiler ışığında çağdaş dönemde yapıldığını söyleyebileceğimiz Sivas ve Amasya hastanelerine bakarak bu hastanenin de iki veya dört eyvanlı bir plan ile yapıldığını tahminen belirtebiliriz (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 184).

III.1. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî İdarî Teşkilatı

Hastanenin idarî işleri Reb'i Reşîdî'nin genel eğitim işlerinden sorumlu kadronun gözetimi altında olup, bu makam Reb'i Reşîdî'nin genel sekreterlik ve sorumluluğunu alan mütevelli birimi olarak bilinmektedir (Siddikiyânî, 1377 hş.: II, 56-64). Bu büyük tesis 1299 tarihinden 1318 tarihinde vefatına kadar Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî'nin gözetimi altında olmuştur. Hâce'nin vefatı durumunda ise mütevelli sorumluluğu mütevelli, müşrif ve mütevelli yardımcısından oluşan bir heyete aktarılacaktır. Bu heyet Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî'nin çocukları tarafından seçilirdi aksi halde

Hâce'nin çocukları yoksa Tebriz'in seçkin şeyhleri arasından seçilir ve kadıu'l-kuddât tarafından bu seçim onaylanırdı (Hemedâni, 1356 hş.: 118-121).

Mütevelli, Reb'i Reşîdî'nin her biriminde dolayısıyla hastane idarî işlerinde de oldukça yetki sahibi olup, eğitim işleri, öğrenci ve müderris seçimi, mali işler ve imar işleri ve çalışanların seçimi gibi mevzulardan sorumlu bulunuyordu. Mütevelli'nin bu görevinde müşrif ve mütevelli yardımcısı mütevelli ile meşveret eder, işlerin kolaylaştırılmasını sağlarlardı (Hemedâni, 1356 hş.: 122-125). Böyle büyük bir şehir modeli içerisinde mütevelli, sıradan bir müdürlük ya da idarî pozisyondan daha fazlasını üzerinde toplamış oluyordu. Aslında onun bu geniş yetki alanı ve sorumluluğu Reb'i Reşîdî şehir modeli içerisinde onu bir lider konumuna getirmekte idi. Bu mütevelli makamına karşı sorumlu ve bu makama bağlı çok sayıda memur bulunmaktaydı. Bu memurlar hastanenin malî işleri, eğitim ve idarî sorunları, hastanenin giderleri ve çalışanların, tabiplerin, müderrislerin ve öğrencilerin maaşları ile meşgul olurlardı (Hemedâni, 1356 hş.: 145-149).

III.2. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin Malî İşleri ve Bütçesi

Bu dönemde Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî tarafından kurulan eğitim kurumları, İlhanlı maliyesinden ya da sarayından müstakil bir şekilde olup, Reb'i Reşîdî'nin malî desteğinden istifade etmekteydiler. Reşîduddîn Fazlullah, binlerce kişinin çalıştığı ve İlhanlı ülkesinin dört bir yanında bulunan birçok verimli tarım alanını, bahçeleri, köyleri ve binlerce hayvanı Reb'i Reşîdî'nin vakfı olarak bağışlamıştı (Hemedâni, 1356 hş.: 253; Hemedânî, 1358 hş.: 231-235). Petroşevsky'ye göre; Reşîduddîn Fazlullah'ın Reb'i Reşîdî için oluşturduğu bütçe otuz bir bin altı yüz sekiz Tebriz dinarı olarak hesaplanmaktadır (Hemedânî, 1358 hş.: 237).

Reb'i Reşîdî'nin muhtelif birimleri arasında Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin özel bir yeri olduğu muhakkaktır. Reşîduddîn Fazlullah, Dâru'ş-Şifâ için alet ve edevat alımını vakıfnâmesinde bir şart haline getirmiştir. Bunlara ek olarak, arasında Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî için özel vakıflar oluşturan Hâce, bu özel vakıfların gelirlerini ilaç yapımı ve hastaların tedavisi için ayırmıştı. Tabiplerin, müderrislerin, tıp öğrencilerinin ve çalışanların ücretleri ve bunlara ilave ilaçlar, yiyecek maddesi gibi giderler yıllık olarak yine Hâce'nin vakıfnamesinde belirtilmiştir (Hemedâni, 1356 hş.: 234).

İslam medeniyeti içerisinde yer alan bu tarz sosyal yapıların vakıflar vasıtası ile kendi bütçelerini oluşturduklarını bilmekteyiz. Bu vakıfalar sayesinde hastane içerisinde çalışanlar, tabipler, tıp öğrencilerinin ihtiyaçları ve hastane eczanesinin her türlü gereksinimleri karşılanmakta idi. Vakıfnâme-i Reb'i Reşîdî'de Reb'i Reşîdî Daru'ş-Şifâsına ait belgelere bakarak hastanenin iş bölümü, bütçesi, idare tarzı ve imkânları hakkında bilgi edinmekteyiz (Se-reşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 184). Hâce Reşîduddîn Fazlullah'ın İlhanlı ülkesinin

birçok yerinde emlakı olup genel itibari ile bu emlak; Yezd, Tebriz, Şîrâz, Isfahan, Musul ve Azerbaycan coğrafyasında mevcut idi (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 185). Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de çalışanların ücretleri Reşîduddîn Fazlullah tarafından şöyle belirlenmiştir;

1. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de yeni işe başlayan tabipler yıllık üç yüz dinar ücret almakta idiler. Daha sonra bu ücrete yüz elli dinar eklenmekte idi. Böylece bir yılda tabip dört yüz elli dinar kazanmakta idi.

2. Tıp öğrencileri ise yılda otuz dinar ve günlük üç men⁵ ekmek almakta idiler.

3. Cerrahlar, kırık tedavi edenler ve göz doktorları yıllık yüz dinar ve günlük beş men ekmek almakta idiler.

4. Muidan, hazinan, Şarabdarın, mutfak görevlileri, hemşireler, hizmetliler, sakiler, farraşan gibi Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de görevli diğer çalışanlar yıllık ücret almakta idiler (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 185).

Maddî kaygı içerisinde olmayacak kadar öğrencilere de Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî vakfından bir maaşın bağlanması, öğrencilerin yalnızca tıp ilmi ile meşgul olmalarına sebep olmakta, bu durum Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'den mezun olan tabiplerin iyi bir eğitim sonucunda kaliteli hizmetler vermesine sebep olmaktadır. Daha anlaşılır olması düşüncesi ile aşağıdaki tabloda Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de çalışanların yıllık ve günlük ücretlerine detaylı bir şekilde yer vermeye çalışacağız.

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de Çalışanların Ücretleri		
Günlük Ekmek İstihkâkı	Yıllık Ücretleri	Görev
10 Men	180 Dinar	Müderis Tabip
10 Men	150 Dinar	Tabip
5 Men	100 Dinar	Göz Doktoru
5 Men	100 Dinar	Cerrah
4 Men	60 Dinar	Hizmetli
2 Men	50 Dinar	Saka
4 Men	40 Dinar	Şarâbdâr
3 Men	30 Dinar	Tıp Öğrencisi
3 Men	30 Dinar	Hâzin
2 Men	30 Dinar	Aşçı
2 Men	30 Dinar	Ferrâş
2 Men	30 Dinar	Meşaleci

III.3. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de Çalışanların İstihdamı

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî çalışanlarının mütevellî heyeti tarafından seçildiği bilinmektedir. Burada görev alan memurların dindar ve emaneti gözetken kişiler olmasına özen gösterilmiştir (Hemedâni, 1356 hş.: 145-146).

⁵ 3 kilogramlık ağırlık birimi, Petroşevsky, bu ağırlık birimini 3.700 gram olarak belirtmektedir; (Petroşevsky, 1344 hş.:1, 116).

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin bel kemiğini oluşturan tabiplerin tıp ilminde maharetli, bilgili ve hastalara karşı kibar olmaları şartı gözetilmiştir (Hemedâni, 1356 hş.: 145-149, 181-183). Ayrıca İlhanlı ülkesinde mevcut hastanelerde görev yapan Kutbeddîn Şîrâzî, Muhammed b. Nîlî, Muhammed b. İlyâs, İbn-i Mehdî gibi meşhur tabiplerden Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî mektuplarında Eflâtûn-i Deher, Câlînûs-i Zamân, Meliku'l-Etbâ', Zubdetu'l-Etbâ' gibi unvanlar ile bahsedildiğini de görmekteyiz (Hemedânî, 1358 hş.: 54, 253, 257).

Birçok farklı coğrafyadan tabiplerin bu hastane içerisinde görev aldığı bilinmektedir. Bu tabipler istihdam edilirken özellikle hassas davranılmakta ve onların maharetlerine göre bir seçim üstünlüğü düşüncesi ile hareket edilmekteydi (Hemedânî, 1358 hş.: 319; Hemedâni, 1356 hş.: 124). Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, sadece Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin ihtiyaçları ve istihdamı ile meşgul olmamakta aynı zamanda İlhanlı ülkesinde diğer şehirlerde mevcut olan hastanelerin giderleri ve ilaç temini gibi sorunları ile de yakından ilgilenmekteydi (Hemedânî, 1358 hş.: 256-259).

Sağlık hizmetinin yanında Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî, eğitim ve öğretim hizmeti de vermekteydi. Onlarca tabip uzak diyarlardan Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'ye geliyorlar ve tıp öğrencilerinin eğitim sorumluluğunu alıyorlardı. Ayrıca bu dönemde tıbbın merkezi olan Çin ve Asya'nın diğer bölgelerine ilaçlar için gerekli olan maddeleri ve bitkileri temin etmek amacıyla mezkûr bölgelere temsilciler gönderildiği de bilinmektedir (Hemedânî, 1940: 173).

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin temizliğinden gece ve gündüz sorumlu olan Ferrâş adı verilen çalışanlar, hastalara yardım etmekte, yatakların, hasta kıyafetlerinin ve odaların temizliğinden sorumlu idiler. Ferrâşlar ve hastane hademeleri gece gündüz hastaların ve tabiplerin hizmetinde bulunuyorlardı (Hemedânî, 1356 hş.: 158). Yine hastanesinde az yağlı perhiz yemekleri pişirilmekte idi. Yiyecek maddeleri hastanenin ambarında kuru bir şekilde ve zararlı hayvanlardan muhafaza edilerek korunmakta idi (Hemedâni, 1356 hş.: 163-164).

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de her çalışanın aydınlatma amacı ile hastane içerisinde aydınlatma amacı ile her çalışanın ateş yakmaya hakkı yoktu. Aydınlatma işinden sorumlu olan meşaleci ve çerağcı hastanenin aydınlatılması için belirlenen yerlere meşaleler ve aydınlatma araçlarını yakmak ve denetlemek ile görevli idiler (Hemedâni, 1356 hş.: 167-169, 177).

Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî'nin kurucusu olduğu hastanede bir başka önemli hastane görevlisi ise kâhdârî idi. Kâhdârî genel olarak hastanenin çalışanlarına yardım etmekle sorumlu bir nevi hizmetli sınıfına verilen isimdi. Genel olarak bu görevde bulunanlar Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î

Reşîdî'nin genel bakım işlerinden ve temizliğinden sorum idiler (Sıddıkiyânî, 1377 hş.: II, 704-705).

III.4. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de Sağlık Hizmetleri

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî bünyesinde tabipler tam zamanlı ve yarı zamanlı olarak iki guruba ayrılmıştı. Devamlı Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de bulunan tam zamanlı olarak adlandıracağımız tabipler içerisinde şunlar bulunmaktadır (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 186). Tam vakitli çalışan tabipler Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin hemen sağ tarafında bulunan Dâru'l-Tabîb denilen bir binada sakin idiler. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de her zaman bir tabip, bir genel hasatlıklar mu'idi (tabip yardımcısı), bir göz tabibi, birkaç kırıkları tedavi eden görevli ve cerrahlar tam zamanlı olarak hizmet vermekteydi (Hemedânî, 1356 hş.: 145-149, 180, 183).

Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî'nin vakıfnâmesinde tam zamanlı tabibin görevi şöyle tanımlanmaktadır; tam zamanlı tabip, Reb'î Reşîdî'ye komşu veya misafir olmalı ya da Reb'î Reşîdî'de işlerini görmeli, ilaç yapımı ile ve hastalara uygun yemek hazırlanması ile meşgul olmalı, tam zamanlı tabip bu işlerin dışında kalan başka işlerle asla meşgul olmamalıdır (Hemedânî, 1356 hş.: 146). Bu tabipler haftanın belirli günlerinde hastaları muayene etmekteydiler. Genel itibari ile İlhanlı hastanelerinin tabipleri Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî'nin gözetimi altında bulunuyordu. Bu bağlamda Dâru'ş-Şifâ-yi Şîrâz, yeniden yapılandırılmış ve bu hastanenin başhekimliğine ise mahir bir tabip olan Mahmûd b. İlyâs getirilmişti (Hemedânî, 1358 hş.: 252-256).

Bu tabipler sabahları tıp eğitimi vermekte, pazartesi ve perşembe günleri hariç öğleden sonra Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'ye başvuran hastalar ile ilgilenmekte idiler. Bu tabipler Reb'î Reşîdî külliyesi bünyesinde istihdam edilmiş olup Mahalle-i Sâlihiyye'de ikamet ederlerdi. Bu külliyenin dışında tabipler görevli değillerdi ve Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de tabipler gece ve gündüz olmak üzere iki vardiya şeklinde çalışırlardı. Her zaman Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de bir tabip, bir eczacı, bir tabip yardımcısı veya tıp öğrencisi hazır bulunurdu. Tam zamanlı tabiplerin Reb'î Reşîdî içerisinde çalışma odaları da mevcuttu (Sireşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 186). Ayrıca dışarıdan Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'ye gelen tabipler bulunmakta idi, bu tabipler hem tıp ilmi görmekte hem de yarı zamanlı olarak Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de çalışmakta idiler. Bu tabipler daha çok uzak diyarlardan veya yabancı ülkelerden Tebriz'e geliyolardı ve bu tabiplerin aileleri ile yaşamaları için onlara mahsus Muallicân sokağı adı verilen bir bölge bulunmakta idi (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 186).

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî, büyük bir hastane olduğu için bu hastanenin yönetimi anlayışı da çalışmamızda önemli bir soru teşkil etmektedir. Dâru'ş-

Şifâ' da cerrahlar, göz doktorları, bulaşıcı hastalıklarla ilgilenen tabipler, hemşireler, öğrenciler ve diğer hastane çalışanlarından oluşan kalabalık bir kadro bulunmaktadır. Hali ile bu büyük kadronun ve hastanede olan hastaların idari olarak yönetilmesi sorunu ortaya çıkmakta idi (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 185).

Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'ye sorumlu baştabip olarak İbn-i Nebîl'i tayin etmiştir. Hâce, Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî dışında bir de Hemedân şehrinde hastane kurmuş ve bu hastanenin başına sorumlu tabip olarak İbn-i Mehdî'yi atamıştır. Salgurlular zamanında Şîrâz'da kurulan hastanenin yönetiminin başına ise bu dönemde Mahmûd b. İlyâs adlı bir tabip getirilmiştir (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 188).

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî, Tebriz'de Hâce Reşîduddîn Fazlullah tarafından yaptırılan Reb'î Reşîdî külliyesinde mevcut olan bir hastanedir. Gerçekte bu hastane cihazları, büyüklüğü ve tıp eğitimi veren bir kurum olması ile Reb'î Reşîdî külliyesi içerisinde önemli bir yere sahip bir tesistir. Bu kurum içerisinde hastaların sorunları tetkik edildikten sonra hastalara ilaçlar yapılmakta, tıp öğrencilerine eğitim verilmekte ve çeşitli ilaçların temini yapılmakta idi. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî, bir eğitim kurumu, tam teşekküllü bir hastane, bir eczane ve ilaç yapımı hakkında eğitim veren bir ecza okulu niteliğinde idi. Bu tesiste bir şaraphane ve eczane mahzeni de mevcut olup Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin tüm ilaç ihtiyaçları buradan karşılanmakta idi. Mısır, Şam, Çin ve Hindistan'dan alanlarında mahir elli doktor bulunmakta idi. Bu doktorların her birinin on kişiden oluşan tıp öğrencisi gurupları mevcuttu. Bu öğrenciler beş yıllık bir dönem içerisinde eğitim görmekte idiler. Aynı zamanda bir tıp okulu olan Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de tahminen bin iki yüz elli tıp öğrencisi mevcut olup beş yıllık tıp eğitimi için her yıl iki yüz elli kadar tıp öğrencisi bu kuruma kabul edilmekte idi (Hemedânî, 1358 hş.: 319).

Yazın ve Ramazan aylarında Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de eğitim gören öğrencilerin dersleri gecenin ilk saatlerinde yapılmakta idi. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de çalışanlar Dâru'ş-Şifâ mütevellisinden izin almadan hastaneyi terk edemezlerdi (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 186). Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de tıp öğrencileri ilk yıllarında Kitâb-i Fusûl-i Bokrât, Mürşid-i Râzî ve Mesâ'il-i Huneyn b. İshâk'ın kitaplarını tedarik etmekte idiler. Yine en eski tıp kitaplarından olan Ebû Bekr Ahvînî Buhârî tarafından yazılan Hediye'tü'l-Müte 'Allimîn fî't-Tıb adlı eserden dönemin öğrencileri istifade etmekte idiler. Reb'î Reşîdî'de Arapça ve Farsça dillerinin dışında Hint, Çin ve Moğol dilleri ile tedarik yapılmakta idi (Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 187). Bu öğrenciler arasında öne çıkan ve seçkin olanlar Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'deki tabipler tarafından özellikle yetiştirilmekte ve daha başarılı olan öğrenciler için

Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî bir cazibe merkezi haline getirilmeye çalışılmakta idi. Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin bu politikası sonucunda Hint, Çin, Şam, Mısır ve başka diyarlardan tabipler ve öğrenciler bu tıp merkezinde toplanıyorlardı (Hemedânî, 1356 hş.: 317-320; Sereşt-Pervîş, 1393 hş.: 2, 187).

Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin iki kısma bölünmüştü. Bu kısımlardan ilki ağır olmayan hastalardan oluşurken, diğer kısımda ise bulaşıcı hastalıklara yakalanan hastalar ve bulaşıcı hastalıklar yüzünden yatan hastalar bulunmaktaydı. Reb'î Reşîdî'nin büyük eczanesi Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin yakınında inşa edilmiş, bu eczanenin mahzeninde yüzlerce büyük ilaç küpü mevcuttu. Bu küplerin içinde birkaç yıl yetecek kadar ilaç hammaddesi biriktirilmiş bu küplerin üzerinde kapatma halinde içinde mevcut olan malzemeler yazılmıştı. Bu eczanenin hemen yakınında eczanede çalışmalar ikamet etmekte, bunun yanında reçete yazmakla görevli olan birkaç kişi ve şarabdar adı verilen ve görevi ilaç hazırlamak olan kişi eczanenin hizmeti ile meşgul idiler. Bunlara ek olarak Hâce Reşîduddîn Fazlullah'ın emri ile ilaç yapımında kullanılan bitki tohumları diğer bölgelerden getiriliyor ve bu bitkiler ekilerek üretimi yapılıyordu. Bu yöntem ile temin edilen bitkiler ve tohumları belirli merkezlerde toplanıyor ve üretim fazlası olan bu bitkiler çeşitli bölgelere gönderiliyordu (İbrâhîmî, 1396 hş.: 84).

Bu hizmetlerin hepsi Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî'nin gözetimi altında icra ediliyordu. Reşîduddîn Fazlullah, sadece Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de çalışan tabip ve çalışanları gözetmiyor aynı zamanda verilen hizmetin kalitesinin de yükselmesi için uğraşıyordu. Bu yüzden Reşîduddîn Fazlullah'ı sadece önemli bir hastane kurucusu olarak görmemeli, onun bu hastanede çalışan tüm kadroları denetleyen bir yanının da olduğunu bilmeliyiz.

III.5. Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de Tıp Eğitimi Hizmetleri

Reb'î Reşîdî'de mevcut olan diğer eğitim kurumları gibi Dâru's-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de verilen eğitimde bir insicam içerisinde idi. Tıp eğitimi bu kuruma gelen öğrencilerin istidad ve yetenekli olması gerekiyordu. Reb'î Reşîdî medreselerine başvuran öğrencilerin hangi alanda eğitim görmek istedikleri öncelikle belirlenir, kabiliyetlerine göre öğrenciler, naklî veya aklî ilimlere yönlendirilirdi (Hemedânî, 1358 hş.: 319). Tıp öğrencileri diğer öğrencilerden özel bir konuma sahip olup zeki, mütedeyyin, güvenilir ve hevesli öğrenciler, tıp ilmi tahsili için seçiliyorlardı (Hemedânî, 1356 hş.: 145).

Tıp öğrencilerinin eğitimlerinin başlangıcında iki müderris tabip genel bir eğitim vermekte idi. Daha sonra 1315 tarihinden itibaren öğrenci sayısının artması üzerine beş müderris tabip öğrencilerin bu ilk eğitimleri için atanmıştır. Yine yukarıda zikredilen yıl içerisinde tıp derslerini vermek üzere sabit bir maaş ile bir mu'îdin yani müderris yardımcısının görevlendirildiğini

görmekteyiz. Müderrisin verdiği derslerin daha iyi anlaşılması için mu'îd, dersleri tekrar ederdi (Müctehidî, 1379 hş.: 69). Tıp eğitimi veren müderrisler, hastaları muayene eden tabiplerden daha fazla maaş almaktaydılar (Hemedânî, 1356 hş.: 148). Bu durum bize Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de tıp eğitimine ve yeni tabiplerin yetiştirilmesi işine ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Öğrencilerin beş yıllık tıp eğitiminden sonra eğitimlerinin başarı durumlarına göre bu öğrencilere icazetler verilmekteydi. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de hocaları tarafından hastalara ilaç yapma konusunda mahir olan ve bu konuda onaylanan tıp öğrencilerine adet olunduğu üzere icazetler yazılmakta idi. Bu icazetleri aldıktan sonra hekim olarak bu öğrenciler ilaç hazırlamaya başlayabilirlerdi (Hemedânî, 1356 hş.: 146). Bu tıp öğrencileri, hastalara ilaç hazırlama konusunda hocaları olan tabiplere yardım etme ile görevli olup, sabahları teorik öğleden sonraları ise tabip hocalarının gözetimi altında uygulamalı eğitimlerine devam etmekte idiler. Tıp öğrencileri Reb'î Reşîdî külliyesi içerisinde gece gündüz ihtiyaç dâhilinde görev yapmakta idiler. Bu şekilde Reb'î Reşîdî'nin imkanlarından yararlanan tıp öğrencileri, gayri ahlakî bir durumda ve lakaydi bir davranışta ihraç edilmekte idiler (Hemedânî, 1356 hş.: 145-146). Bu yerleşkedeki eğitim kurumlarının beynelmilel özelliğe sahip olduklarını çok rahat bir şekilde söyleyebiliriz

III.6. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'nin Eczanesi

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'î Reşîdî'de ilaçlar, Revâku'l-Murettebîn adı verilen bir mekana getirilir, ilaç yapımından sorumlu olan tabibin gözetimi altında ilaç yapılır ve korumalar eşliğinde eczaneye getirildi (Hemedânî, 1356 hş.: 194). Hâzindâr isimli bir görevli, eczaneden mesul olup ilaçların, tabip aletlerinin ve baharat kaplarının korunmasından sorumlu idi ayrıca eczanenin anahtarı yine hâzindârın elinde bulunuyordu. Hiç kimsenin eczaneden içeri girme yetkisi bulunmuyor, tabibin gözetimi ve şarâbdârın yardımı ile ilaçlar yapılıyordu. İlaç talep edenler, eczaneden dışarıya açılan pencerenin kenarında otururlardı. Tabip, reçeteleri alır, hâzîne verir, hâzin ilaçları temin eder ve pencere dışında bekleyenlere verirdi. İlaç dağıtımı tamamlandıktan sonra tabip, hâzin ve şarâbdâr eczaneden ayrılır, her üçünün gözetiminde eczane kilitlenir ve mühürlenirdi (Hemedânî, 1356 hş.:42, 148-149, 182-183,194).

Bazı ilaçlar Tebriz'de bulunmadığın farklı bölgelerden bu ihtiyaç karşılanmakta idi. Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, Alâuddîn Hindû'yu ihtiyaç duyulan ilaçların Şam, Şîrâz, Anadolu, Hille, Basra ve Bağdad'dan karşılanması konusunda görevlendirmişti (Hemedânî, 1358 hş.: 53-56). Ayrıca Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî ilaç temini konusunda Anadolu'da İlhanlılar adına görev yapan oğlu Celâleddîn'den Anadolu'da bulunan lavanta ve küsküt temin etmesini istemiştir (Hemedânî, 1358 hş.: 93).

Reşiduddîn Fazlullah, Kutbeddîn Şîrâzî'ye yazdığı bir mektupta; Hindistan'a bir seyahat düzenleyerek bu coğrafya ile hem siyasî ilişkileri geliştirmek hem de Hindistan'dan çeşitli baharatları İran ülkesine getirme niyetinde olduğunu belirtmiştir (Hemedânî, 1358 hş.: 159-168). Ayrıca Hâce mektuplarında, Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'de üzerinde içerisinde ne olduğu yazılı bin adet Çin yapımı şerbet ya da ilaç fıçısının olduğundan da bahsetmektedir (Hemedânî, 1358 hş.: 237).

Hâce yine vakfından yıllık yedi yüz altmış Tebriz dinarını eczane ihtiyaçları için ayırmıştır (Hemedânî, 1356 hş.: 224). Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin eczane bölümünde temizlikten sorumlu ferrâşların, eczane hizmetlilerinin ve diğer çalışanların mevcut olduğu bilinmektedir (Hemedânî, 1356 hş.: 158). Her özelliği ile Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin eczane bölümü aslında çağının çok ilerisinde olup sıradan bir eczane gibi düşünülmemelidir. Bu eczane bölümü aynı zamanda ilaç üretimi yapan, ilaçlar için gerekli olan baharatları temin eden, yüksek güvenilirlikli bir ilaç fabrikası gibi idi.

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'de dikkat çeken bir diğer husus ise hastalardan, tıbbî hizmet talep edenlerden ve ilaca ihtiyaç duyanlardan asla bir meblağ beklenilmemesi ve bu kurumun tamamen bir vakıf anlayışı ile hareket etmesidir. Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin eczanesinde birçok bitki ilaç haline getiriliyordu. Türkistan, Çin ve Hindistan'dan birçok bitki eczanelerin hazinesinde mevcuttu. Birçok bitki uzmanı bu dönemde İran'da yaşıyor ve bu bitkileri ilaç haline getiriyorlardı. Bu dönemde yirmi dört karışımdan oluşan Tiryâk-i Fârûk, yeni ve meşhur bir karışım olan Tiryâk-i Gâzânî adlı oldukça güçlü etkilere sahip olan karışımlar yapılmakta idi (Hemedânî, 1940: 173). Mekâtib-i Reşîdî'den anlaşıldığı üzere Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin ihtiyaç duyduğu ecza bitkileri Bağdad, Basra, Şiraz, Anadolu, Hille ve Avrupa ülkeleri gibi yerlerden temin edilmekte idi (İbrâhîmî, 1396 hş.: 84).

Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'de sakin bulunmayan hasta için tabip hastanın bulunduğu yere gider, eczacı onun için ilaç hazırlar ve bulunduğu yere gönderir ve Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî hasta için uygun olan yemeği pişirir ve hastaya ulaştırırdı (Hemedânî, 1356 hş.: 147). Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'de hastalar için gecelikler verilmekteydi. Eğer hasta hastanede vefat etti ise defin ve kefen giderleri hastane tarafından karşılanmakta idi. Hastanelerin defin ve kefen masrafları yıllık yüz dinar idi (Hemedânî, 1356 hş.: 147).

III.7. Hâce Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî'nin Katlinden Sonra Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî

Hâce Reşiduddîn Fazlullah ve oğlu İbrahim siyaset sonucunda 1317 tarihinde katledilince askerler tarafından Reb'i Reşîdî yağmalanmış, Reb'i Reşîdî külliyesi içerisinde mevcut olan Reb'i Reşîdî kütüphanesi ateşe verilmiş, burada bulunan eğitim kurumları ve Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî nasibini

almıştır. Böylece Hâce Reşîduddîn'in yıllar içerisinde büyük bir özen ile kurduğu ve İlhanlı tarihinin önemli bir ilim merkezi olan Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî tahrip olmuştur (Hândmîr, 1377 hş.: III, 199-201).

Saltanatının ilk yıllarında Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî'yi ortadan kaldıran son İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahadır Han⁶, Emîr Çoban'dan sonra Hâce Reşîduddîn Fazlullah'ın oğlu Gıyâseddîn Muhammed Reşîdî'yi vezaret makamına getirmiştir. Şeyh Safiyuddîn Erdebilî'nin müridi olan Hâce Gıyâseddîn Muhammed Reşîdî, babası katledildikten sonra yağmalanan ve tahrip edilen Reb'i Reşîdî'yi tekrar imar etmek için uğraşmıştır. Selmân-i Sâvecî⁷, Hamdullah Müstevfî⁸ ve Evhâdî-yi Merâgâî⁹ gibi birçok âlim ve edibi himayesinde toplamayı başaran Hâce Gıyâseddîn Muhammed Reşîdî, Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'yi de eski günlerine kavuşturmak için gayret sarf etmiştir. Tabipler ve tıp öğrencilerini tekrar Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'de toplamayı muvaffak olan Hâce Gıyâseddîn Muhammed Reşîdî, fakat Reb'i Reşîdî'yi babası Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî zamanındaki parlak günlerine ulaştıramamıştır. Tüm bunlara rağmen XIV. yüzyıl boyunca Reb'i Reşîdî faaliyet gösteren bir ilim ve tıp merkezi olmaya devam etmiştir (Müstevfî, 1336 hş.: 87).

Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın ölümünden sonra arkasında varis bırakmaması üzerine Hâce Gıyâseddîn Reşîdî ve Arpa Han¹⁰ taraftarları Meraga meydana gelen savaşta tahtta hak iddia eden Baydu'nun torunu Musâ ve taraftarlarına yenilmişlerdir. Savaştan sonra Hâce Gıyâseddîn Muhammed Reşîdî ve Arpa Han 1333 tarihinde katledilmişlerdir (Hândmîr, 1377 hş.: III, 221-224). Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın vefatından sonra dağılma sürecine giren İlhanlı devletinde iktidar peşinde koşanların kavgaları arasında Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî, defalarca el değiştirmiş ve tahrip edilmiştir (Semerkandî, 1372 hş.: 160).

Hâce Gıyâseddîn Muhammed Reşîdî'nin vefatından sonra Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'yi yeniden ihya etme düşüncesi yarım kalmış ve bu anlamda yapılan düzenlemeler durmuş fakat eski faaliyetlerine nazaran küçülen Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî, hizmet vermeye devam etmiştir. Bu bilgilere bakarak diyebiliriz ki, Reb'i Reşîdî ve onun bünyesinde bulunan Dâru'ş-Şifâ XV. yüzyıla kadar faaliyetlerini Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî zamanında yaşadığı parlak günlerin gölgesinde devam ettirmiştir (İbrâhîmî, 1396 hş.: 89).

⁶ Ebû Sa'îd Bahadır Han hakkında bkz. (Şebânkâreî, 1343 hş.: 208).

⁷ Selmân-i Sâvecî hakkında bkz. (Müstevfî, 1387 hş.:724).

⁸ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni hakkında bkz. (Çelebi, 1941: II, 1474).

⁹ Evhâdî-yi Merâgâî hakkında bkz. (Nefîsî, 1363 hş.: 199).

¹⁰ Arpa Han hakkında bkz. (Hândmîr, 1377 hş.: III, 221-224).

SONUÇ

Ortaçağ İslâm Medeniyeti'nin en gelişmiş, kapsamlı hastanesi Dâru's-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî, İlhanlı hâkimiyetinin tıp ilmine bakışını yansıtan en önemli kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Hâce Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî'nin kurduğu bu hastane, birçok özelliği ile dünya tarihi açısından çok dikkat çekicidir. Moğol tahakkümünün Yakınoğu coğrafyasına getirdiği yıkımın hemen sonrasında yine Moğol kökenli bir hanedanın yani İlhanlı hanedanının himayesinde Dâru's-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin tesis edilmiş olması oldukça manidardır.

Bu hastanenin bir modern şehir örneği olarak tasarlanan Reb'i Reşîdî yerleşkesi içerisinde yer alması ve bu yerleşkenin her yönü ile bir eğitim külliyesi olması, akıllara çağımızda mevcut olan üniversite kampüsleri içerisinde hizmet veren eğitim-araştırma hastanelerini getirmektedir. Bir eğitim külliyesi içerisinde yer alan Dâru's-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî, aslında sadece bir hastane değil aynı zamanda bir tıp eğitim merkezi konumunda idi. Dâru's-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin geniş vakıflarının mevcudiyeti, kurumun zengin bir iktisadî temele sahip olmasına sebep olmakta, bu durum beraberinde sağlık hizmetlerinde ve tıp eğitiminde oldukça kaliteli bir ortam meydana getirmekte idi. Tabiplere, tıp öğrencilerine ve Dâru's-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî içerisinde yer alan diğer çalışanlara dönemin şartları düşünüldüğünde ictimaî, ilmî ve iktisadî anlamda geniş imkânlar sunulmakta idi.

Dâru's-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin bünyesinde bulunan eczane, İlhanlı devletinde ilaç üretim sanayisine dair önemli bilgiler veren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eczane sadece İlhanlı coğrafyasından değil, aynı zamanda Uzakdoğu, Avrupa ve farklı yerlerden bitkisel ürünler getirterek işleğini sürdüren uluslararası bir teşkilat olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; her alanda çağının çok ilerisinde bulunan İlhanlı tarihinin önemli bir kurumu olan Dâru's-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî, hem eğitim hem de sağlık teşkilatı anlayışı ile İlhanlı devletinin kültür tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Dâru's-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî'nin bu özelliği İlhanlılardan sonra Yakınoğu sahasında hâkim olacak İslam devletleri için güzel bir örnek olacaktır.

KAYNAKÇA

- Âbâdî, Mahmûd Necm (1397 hş.). *Târîh-i Tıb der Îrân Pes ez İslâm*, Tahrân, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân.
- Çelebi, Kâtib (1941). *Keşfu'z-Zunûn I-II*, İstanbul: Ma'ârif Matbaası.
- Elgood, Cyril (1934). *Târîh-i Pizeşkî-yi Îrân*, Tahrân, İntişârât-i İkbâl. Encümen-i Âsâr-i Millî.
- Es-Sakkâr, Sâmî- Bozkurt, Nebi (2006). Müstansırıyye Medresesi, *DİA*, XXIV, Ankara, 121-123.
- Gülşenî, Seyyid Ali Rızâ-Gaffârî, Seyyid Ebû'l-Fazl-Furûzânî, Zibâ (1391 hş.). Mekteb-i Pizeşkî Şîrâz ez Al-i Buya tâ Âgâz-i Safevî, *Mecelle-i Tıb-i Sonnetî İslâm ve Îrân*, 3, 341-350.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî, (1333 hş.), *Habîbu's-Siyer I-IV*, Tahrân: Kitâbfurûş-i Hayyâm.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî (1317 hş.), *Dustûru'l-Vuzerâ*, Tahrân: Çâphâneyi İkbâl.
- İbrâhîmî, İlahe (1396 hş.). *Târîh-i Dermângâh ve Bîmâristân der Îrân Ba'd ez İslâm*, Tebriz.
- Kânpuří, Muhammed Abdurrezzâk (1348 hş.). *Bermekiyân*, Tahrân: İntişârât-i Kütübhâne-i Senâî.
- Kirmânî, Nâsireddîn Münşî (1359 hş.). *Nesâ'imü'l-Ashâr min Letâ'imü'l-Ahbâr der Târîh-i Vuzerâ*, Tahrân: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân.
- Müctehidî, Kerîm (1379 hş.). *Medâris-i Dânişgâh-i İslâmî ve Garbî der Kurûn-i Vustâ*, Tahrân: İntişârât-i Pejûheşgâh-i 'Ulûm-i İnsânî.
- Müstevfî, Hamdullah Kazvîni (1336 hş.). *Nuzhet'ul-Kulûb*, Tahrân: Donyâ Kitâb.
- Müstevfî, Hamdullah Kazvîni (1387 hş.). *Târîh-i Guzîde*, Tahrân: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Nefîsî, Saîd (1363 hş.). *Târîh-i Nazm ve Nesr der Îrân ve der Zebân-i Fârsî*, Tahrân: İntişârât-i Furûgî.
- Özgüdenli, Osman Gazi (2003). Bir İlhânlı Şehir Modeli: Rab'-i Reşîdî' de Meslekler, Görevliler ve Ücretler, *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, İstanbul, Globus Dünya Basımevi.
- Özgüdenli, Osman Gazi (2008). Reşîdüddîn Fazlullah-i Hemedânî, *DİA*, XXXV, 1921.
- Petruşevsky, I. P. (1344 hş.). Keşâverzî ve Münâsebet-i Erzî der Îrân 'Ahd-i Mogûl I-II, Tahrân.
- Reşîduddîn, Fazlullah Hemedânî (1356 hş.). *Vakıfnâme-i Reb'i Reşîdî*. Tahrân: İntişârât-i
- Reşîduddîn, Fazlullah Hemedânî (1374 hş.). *Câmi'u't-Tevârîh*. Tahrân.
- Semerkandî, Devletşâh (1318 h.). *Tezkiretu's-Şu'ârâ*, Brill: Londra.
- Semerkandî, Kemâleddîn Abdurrezzâk (1372 hş.). *Matla'-i Sa'adeyn ve Mecma'-i Bahreyn*, Tahrân: Müessese-i İtlâ'ât ve Tahkîkât-i Ferhengî.

- Sereşt, Mohsen Beheştî-Pervîş, Mohsen (1393 hş.). *Dâru'ş-Şifâ-yi Reşîdî Pişâheng-*, Âmûzeş-i Pizeşkî der Dovre-i Novîn, *Mecelle-i Tib-i Sonnetî İslâm ve İrân*, 2, 180-190.
- Sıddıkiyânî, İbrâhîm (1377 hş.). *Sâzmân ve Müdiriyyet-i Bimâristân*, II, Tahrân: İntişârât-i Cihân-i Râyâne.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1343 hş.). *Mecma'u'l-Ensâb*. Tahrân: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Şîrâzî, Ş. F. (1346 hş.). *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*. Tahrân: İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân.
- Ukaylî, Seyfeddîn Hâcî b. Nizâm, *Âsâru'l-Vuzerâ*, (Tsh. Mîr Celâleddîn Hüseyinî Urmevî), İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1337 hş.
- Ünver, A.S. (1972), *Anadolu Selçuklularında Sağlık Hizmetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yiğit, İsmail (2001). Kalavun, *DİA*, XXIV, İstanbul, 227-228.